

Henryka Sędziak
Łomża

CECHY JĘZYKOWE *HYMNU DO BOGA* JANA PAWŁA WORONICZA

Niniejszy artykuł jest drugim¹ z kolei opracowaniem poświęconym tekstowi *Hymnu do Boga* Jana Pawła Woronicza². Przedmiotem tego artykułu jest opis cech językowych utworu, którego pełny tytuł brzmi *Hymn do Boga. O dobrodziejstwach Opatrzności narodowi polskiemu wyświadczonych. Po upadku Polski*.

Jan Paweł Woronicz (1757-1829), biskup krakowski od 1815 roku, arcybiskup warszawski i prymas Królestwa Polskiego od 1828, poeta preromantyczny, pisał sielanki, elegie, utwory: *Sybilla* i *Hymn do Boga*³.

Utwór *Hymn do Boga* napisany w 1805 r., wydany został dopiero w r. 1918 w niewielkim zbiorze (102 strony) utworów poety, który obejmuje: *Zjawienie Emilki*, *Świątynia Sybilli* i *Hymn do Boga*. Utwór pisany na początku XIX wieku miał zapewne wiele cech językowych tego okresu. Niewiele z nich zachowało wydawnictwo z XX wieku.

Przyjrzyjmy się cechom językowym omawianego utworu:

1. Pisownia i wymowa

1.1. Brak *é* (z kreską)

W tekście z początku XIX wieku zastanawia brak *é* stanowiącego kontynuację dawnego *e* długiego. Kreskowane *é* utrzymywało się konsekwentnie jako litera w tekstach XIX-wiecznych, zwłaszcza w końcówce *-ej*

¹ H. Sędziak, *Dawne i zapomniane słowa w XIX-wiecznym Hymnie do Boga J. P. Woronicza*, „Język-szkola-religia” R. VIII, nr 1, Pelplin 2013, s. 61–69.

² J. P. Woronicz, *Hymn do Boga*, w: *Świątynia Sybilli*, Warszawa 1918, s. 96–102.

³ *A-Z. Mała encyklopedia PWN*, wyd. 3, zaktualizowane, poprawione i uzupełnione, Warszawa 2000, s. 905.

odmiany zaimkowo-przymiotnikowej⁴ aż do uchwały Akademii Umiejętności w 1891 roku.

1.2. Samogłoska pochylona *ó*:

podnoże – dziś *podnóże*. W pisowni tego słowa wyraża się XIX-wieczne wahanie w wymowie *ó*. Gramatyk ówczesny Sochański w pracy *Brzmienie głosek polskich i pisownia polska* (1861) pisał: „jedni wymawiają *ó* jak *u*: krul, drudzy jak głos pośredni między *o* i *u*”⁵. Pisała na ten temat I. Bajerowa⁶.

1.3. Grupa *-yja* w wyrazach zapożyczonych:

w historij – Msc. I. poj. Rzeczowniki żeńskie, zapożyczone głównie z łaciny, przeszły długi proces skracania *i*, *y* aż do całkowitego zaniku. W r. 1918 komisja obradująca nad reformą ortografii stwierdziła: „w wymawianiu wykształceńszych w języku literackim wyrazy te stały się krótszymi o jedną zgłoskę (*Maria, religia*)”.

1.4. Grupa **śr, *źr*. *Wpośród, wśród, żrzenice* utrzymywała się powszechnie do połowy XV wieku wymowa pierwotnej grupy **śr* jako **śrz*. Na początku XVI wieku w Małopolsce i na Mazowszu brzmiała jako *śr, źr*. W omawianym utworze konsekwentnie *śrz, źrz*, a autor *Hymnu do Boga* związany był z Mazowszem i Małopolską, gdzie pełnił różne funkcje⁷.

1.5. Chwiejna wymowa niektórych spółgłosek

s : ś : sz, np. **ślachetny, ślachetność // szlachta**

Różne są przyczyny tych wahań⁸.

2. Słowotwórstwo

W dobie nowopolskiej nie powstawały nowe typy słowotwórcze, natomiast wystąpiły zmiany stopnia produktywności formantów. Sufiks *-ny* stał się bardzo

⁴ Por. moje artykuły poświęcone XIX-wiecznym tekstom religijnym publikowane w wydawnictwie „Język-szkola-religia”, cz. III–VII.

⁵ Podaję za: Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*. Część III. *Doba nowopolska*, Warszawa 1972, s. 126.

⁶ I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław 1964, s. 58–59.

⁷ Zob. życiorys autora: H. Sędziak, *Dawne i zapomniane...*, dz. cyt., s. 61–62.

⁸ Z. Klemensiewicz, dz. cyt., s. 132.

żywotny w formacjach przymiotnikowych tworzonych od rzeczowników, wyrażen przyimkowych i czasowników. W *Hymnie do Boga* odnotowano:

granitny – od granit z suf. *-ny*, dziś: *granitowy*,
zaświatny (*zaświatna fala*), dziś: *zaświatowy*,
błyskotny (*błyskotna stal*), dziś: *błyskotliwy*,
wymietny (*wymietne śmiecia*), dziś: *wymieciony*,
pogrobny (*pogrobny głos*), dziś: *pogrobowy*.

Inne użycie prefiksów:

niezwrotny (*niezwrotna droga*), dziś: **bezpowny**,
niezblagany (*niezblagany wróg*), dziś: *nieublagany*,
pobrać się (*pobrać się z ojcami*), dziś: *zbrać się*,
przyrodny (*przyrodny płód*), dziś: *wrodzony*.

Inne użycie sufiksów:

harcieć (*harcieć serca*), dziś: *hartować*.

3. Fleksja

3.1. Deklinacja rzeczowników

M. l. mn. rzeczowników męskich osobowych:

- 1) **jednowładce, kniazie, ojce**, dziś: *jednowładcy, kniaziowie, ojcowie*,
- 2) **królowie, ludowie, mędrcomie**, dziś: *królowie*, ale: *ludy, mędracy*.

Przykłady użyc w tekście *Hymnu*

„Sąsiedzcy *jednowładce, kniaziowie, królowie* (...)
 Ich rady, pokrewieństwa, przyjaźni szukali.” (s. 100)
 „Jakiz dziw, że przed niemi *ludowie* klękali.” (s. 100)
 „Nędzni biegli po wsparcie, po rozum *mędrcomie*.” (s. 100)
 „A *ojce* nasi, chlubni Twej łaski obrazem...” (s. 98)
 „Że się ojcom podobne rozwnuczyły *syny*,” (s. 99)

M. l. mn. rzeczowników męskich nieosobowych z końcówką *-a*: *cienia, śmiecia*

„A smętne *cienia* ojców po kątach się snują (...)”
 Końcówka z XIX wieku potępiana była przez gramatyków.

D. l. mn.

„Otośmy Twych *oltarzów* oblegli podnoże.” (s. 96)

B. l. mn.

- „... wyrwawszy im z ręku ciosane ich *bogi*.” (s. 96)
 „Sługom *na pany* wraża miecz stępiony.” (s. 98)
 „Porzucone *na śmiecia* wymietne.” (s. 101)

N. l. mn.

- „Poczesne wzięli miejsce *pomiędzy narody*.” (s. 96)
 „Patrzyły na Twe *z ojcy* naszemi przymierze.” (s. 96)

Największe różnice w deklinacji rzeczowników obserwuje się w mianowniku liczby mnogiej; mamy tu pomieszanie końcówek *-y*, *-owi*, *-e*. Formy z końcówką *-y* w rzeczownikach męskich osobowych ukształtowały się w XVI wieku, np. *filozofy*, *doktory*, *biskupy*, *bogi*. W czasie pojawienia się końcówki *-owi*, końcówka *-y* w odniesieniu do osób nabrała odcienia pejoratywnego, np. *pany*, *chlopy*, *żydy*. W dobie nowopolskiej stosowano końcówkę *-e* jako pozorny archaizm, np. *ojce*, *wodze*, *króle*⁹.

W omawianym tekście D. l. mn. ma starą końcówkę *-ów*, która w dobie nowopolskiej występuje obok końcówki *-i//y*.

„Otośmy Twych *ołtarzów* oblegli podnóże,” (s. 97).

Końcówki B. l. mn. *-i//y* w tym okresie stosowane były jako archaizmy. N. l. mn. deklinacji męskiej z końcówką *-y* również był już formą archaiczną.

Zastanawia w tekście XIX-wiecznym:

- 1) użycie rzeczownika zbiorowego *brać* od *brat*,
brać daw. p. *bracia* szlachta SJPD I 627:
 „Próżno nas sroga zawiść, ludzkich łez łakoma,
 Z jednogniezdnyimi *bracią* na północy kłóci.” (s. 98)
- 2) występowanie formy l. podwójnej rzeczownika *ręka*:
 „W Twoich się *ręku* rodzą i czasy i losy.” (s. 100)
 „A już wodzowie owi strachem drżeli,
 Którzy z ich *ręku* peta przyjąć mieli”. (s. 101)

3.2. Deklinacja zaimkowo-przymiotnikowa

Końcówka *-emi* w N. l. mn.: *z swojemi*, *z naszemi*, *pamiętnemi*, *nieomylnemi*.

W dobie średniopolskiej N. l. p. miał końcówki *-ym//im*, zaś Msc. l. p. *-em*; N. l. mn.: *-ymi//imi*. Repartycja tych końcówek została zakłócona w dobie nowopolskiej: w N. l. mn. obok końcówek *-ymi//imi* istniały równoległe formy *-emi* jako przeważające. O. Kapczyński użycie tych końcówek uzależnił od rodzaju: formy męskoosobowe z końcówką *-ymi//imi*, niemęskoosobowe *-emi*.

⁹ Z. Klemensiewicz, dz. cyt., s. 135.

Obowiązująca dotąd regulacja dokonała się w 1936 roku: w l. p. tylko *-ym//im*, w l. mn. *-ymi//imi*¹⁰.

Przykłady użyć:

„Jako się pobracieś z *ojcami naszymi*.” (s. 96)

„Próżno cary zachodnie z *swojemi lennikami*

I zamkami się grodzą, i złotem brzękają;” (s. 97)

„*Pamiętnemi kłęskami* zaczepki płacili.” (s. 98)

„Tyś ją Sam *nieomylnemi* oznaczył kopcami.” (s. 97)

„A ci co *niemi* dumnie pogardzali,

Ich pokrewieństwa i łaski szukali.” (s. 100)

W analizowanym tekście wystąpiły tylko formy narzędnika l. mn. z końcówką *-emi*, w której w innych tekstach XIX-wiecznych *e* jest konsekwentnie kreskowane.

3.3. Koniugacja czasowników

System koniugacyjny doby nowopolskiej jest prawie zgodny ze stanem współczesnym. Na parę odrębności warto zwrócić uwagę.

3.3.1. Forma 1 os. l. mn., cz. teraźniejszego

Występująca obok końcówki *-my* końcówka *-m* w dobie nowopolskiej należała już do rzadkości. Stosowali ją znani pisarze: Naruszewicz (*czynim, czujem, cieszym się, bierzem, żyjem, patrzym*), Trembecki (*widzim, niszczym, pomnim*), Niemcewicz (*wolim, pójdziem, porzucim, znajdziem*), Wybicki (*przyjdziem, będziem, złączym się*).

Przykłady użyć form z końcówką *-m*:

„Odkupując chleb, wodę i sól z gruntów własnych,

Po naszych się ulicach rozmówić *nie możemy*.” (s. 101)

„Samy siebie nie znamy, a gdzie *stąpim* krokiem,

Powiewa trup ojczyzny, posoką spluskany...” (s. 101)

„Kusy kubrak z palelaku na grzbiet chudy *włożem*,” (s. 101)

W ostatnich latach w. XVIII pojawiła się forma z końcówką *-emy*, zwalczana przez gramatyków: O. Kopczyńskiego¹¹, A. Małeckiego¹². W omawianym tekście *Hymnu* czasownik z końcówką *-emy* wystąpił tylko w jednym zdaniu:

„Pozwól, niech dawne łaski Twe *wspomniemy*,” (s. 96)

¹⁰ Tamże, s. 142.

¹¹ O. Kopczyński, *Gramatyka dla szkół narodowych na klasę I*, Warszawa 1778.

¹² A. Małecki, *Gramatyka szkolna*, Warszawa 1891, s. 73.

3.2.2. Forma imiesłowu uprzedniego

Do koniugacji zaliczył Klemensiewicz formy imiesłowów. Chodzi tu o imiesłów przysłówkowy uprzedni, który pierwotnie tworzony był formantem *-szy*, wypieranym w XVIII wieku przez *-łszy*. Formant *-łszy* zwyciężył w końcu XVIII wieku. Uznał go Kopczyński¹³, a J. Mroziński¹⁴ zalecał *-łszy* po spółgłosce, a *-wszy* po samogłosce.

Zastanawia konsekwentne użycie form z *-szy* w tekście XIX-wiecznego *Hymnu do Boga*:

„*Odbiegszy* ciał niegrzebných wśród rozprawy krwawej...” (s. 98)

„*Podparszy* belki pradziadowską bronią,

Nad ich czynami łzy beczynne ronią.” (s. 101)

„*Spostrzegszy* jakąś gwiazdę nowych świata cudów...” (s. 100)

4. Składnia

W porównaniu z polszczyzną współczesną niewielkie różnice w składni obserwujemy w XIX-wiecznym tekście *Hymnu do Boga*. Są to głównie zastosowanie dawnej składni łacińskiej i użycia innych form przypadków.

Przykłady:

„Jak oni Cię *uznawszy być* Bogiem prawdziwym,

Mieli Ci wiernie służyć w niepośliznej wierze;” (s. 96)

Forma *uznawszy Cię być* – dawniej pospolita, tworzona na wzór składni łacińskiej (*accusativus cum infinitivo*).

„A już wodzowie owi *strachem drżeli*,” (s. 99)

Dziś: *drżeli ze strachu* (ze + D.)

„Ty się *za nas ująłeś*, Zbawco uciśnionych.” (s. 98)

Dziś: *ująłeś się za nami* (za + N.)

„Zamorców w własnym potopili morzu

I miecz zatknęli *na niedźwiedzim zorzu*.” (s. 98)

Dziś: *na niedźwiedziej zorzy* (Msc), tu zachodzi różnica nie tylko przypadku, ale i rodzaju rzeczownika.

* * *

Analizowany tekst *Hymnu do Boga* Jana Pawła Woronicza napisany w 1805 roku (tak datuje go autor), a wydany dopiero w 1918 roku nie jest typowym

¹³ O. Kopczyński, dz. cyt.

¹⁴ J. Mroziński, *Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego*, Warszawa 1822, s. 426.

tekstem XIX-wiecznym. Zawiera on cechy charakterystyczne dla różnych okresów polskiego piśmiennictwa z zakresu fonetyki, słowotwórstwa, fleksji i składni.

W fonetyce i pisowni najbardziej widoczne są:

brak *é* kreskowanego utrzymującego się konsekwentnie w tekstach XIX-wieku,

brak *ó* kreskowanego, które w XIX wieku zrównało się z *u*. Jednak w całej dobie nowopolskiej spotykamy oboczności *o/u*,

konsekwentna pisownia *śrz*, *źrz*, będących kontynuacją grup **śr*, *źr*.

W Małopolsce i na Mazowszu już w XVI wieku brzmiało jak *śr*; *źr*. U pisarzy doby nowopolskiej można znaleźć obie postaci.

W słowotwórstwie duża żywotność formantu *-ny* w tworzeniu przymiotników, np. *granitny*, *błyskotny*, *pogrobny*.

W fleksji największe różnice obserwujemy w **deklinacji** rzeczowników męskich:

po mieszaniu końcówek M. l. mn., np. *ojce*, *syny*, *króle*, ale: *ludowie*, *mędrcom*,

stara końcówka D. l. mn. *-ów* (*ołtarzów*). W XIX wieku występowała końcówka *-i/-y* (*ołtarzy*),

kończówka *-y* w N. l. mn. (*z ojcy*, *między narody*).

W deklinacji zaimkowo-przymiotnikowej:

Kończówka *-emi* w N. l. mn. (*naszemi*, *pamiętnemi*).

W koniugacji:

kończówka *-m* w 1 os. l. mn. Stosowało ją wielu pisarzy doby nowopolskiej (np. *przejdziem*, *będziem*, *złączym się* w *Mazurku Dąbrowskiego*), zakończenie imiesłowu uprzedniego *-szy* (*obiegszy*, *podparszy*, *spostrzegszy*).

W składni:

zastosowanie dawnej formy składni łacińskiej (*accusativus cum infinitivo*), użycie innych form przypadków.

Bibliografia

A-Z. *Mała encyklopedia PWN*, wyd. 3, zaktualizowane, poprawione i uzupełnione, Warszawa 2000.

Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*. Część III. *Doba nowopolska*, Warszawa 1972.

Kopczyński O., *Gramatyka dla szkół narodowych na klasę I. Przypisy*, Warszawa 1778.

Małecki A., *Gramatyka szkolna*, Warszawa 1891.

Mroziński J., *Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego*, Warszawa 1822.

Sędziak H., *Dawne i zapomniane słowa w XIX-wiecznym „Hymnie do Boga” J.P. Woronicza*, „Język-szkola-religia” R. VIII, nr 1, Pelplin 2013, s. 61–69.

Woronicz J.P., *Hymn do Boga*, w: *Świątynia Sybilli*, Warszawa 1918, s. 96–102.

Streszczenie

Cechy językowe *Hymnu do Boga* J. P. Woronicza

Analizowany tekst *Hymnu do Boga*, napisany w roku 1805, a opublikowany dopiero w roku 1918, nie jest typowym, dziewiętnastowiecznym wierszem. Hymn zawiera elementy charakterystyczne dla różnorodnych okresów historii literatury polskiej w zakresie fonetyki, słowotwórstwa, fleksji i składni. W zakresie fonetyki i pisowni do najbardziej znamienych cech należą: brak samogłoski *é*, która stale pojawiała się w XIX-wiecznych polskich tekstach; brak *ó*, które zostało zastąpione przez *u*; konsekwentna pisownia zbitek *śrz* i *źrz*, które już w XVI wieku w Małopolsce i na Mazowszu wymawiano odpowiednio jako *śr* i *źr*. W zakresie słowotwórstwa szczególnie widoczne jest stosowanie formantu *-ny*, który używany był do tworzenia przymiotników (np. *granitny*, który we współczesnej polszczyźnie brzmi *granitowy*). W zakresie fleksji najbardziej widoczne różnice można dostrzec w odmianie rzeczowników rodzaju męskiego np. łączenie końcówek w rzeczownikach rodzaju męskiego w liczbie mnogiej (*ojce, syny, króle*, ale: *ludowie, mędrcomie*), stosowanie końcówki *-y* w liczbie mnogiej rodzaju niemęskoosobowego (*z ojcy, pomiędzy narody*). W odmianie zaimków i przymiotników w liczbie mnogiej rodzaju niemęskoosobowego końcówką dominującą jest *-emi* (*dobremi, naszymi*). W koniugacji czasowników w 1 osobie liczby mnogiej obecna jest końcówka *-m*, która pojawia się w licznych utworach pisarzy z okresu Młodej Polski (por. *przejdziem, będziem, złączym się* w tekście *Mazurka Dąbrowskiego*, polskiego hymnu narodowego). W zakresie składni: stosowanie archaicznych form składni łacińskiej (*accusativus cum infinitivo*) oraz użycie innych form przypadków gramatycznych.

Summary
Language features of J. P. Woronicz's "Hymn do Boga"

The analysed text of "Hymn do Boga" (Hymn to God), written in 1805 and published only in 1918, is not a typical, 19th-Century poem. The hymn includes elements characteristic for various period of Polish literary history in terms of phonetics, word formation, inflection and syntax. Concerning phonetics and spelling, the most striking features are: the absence of vowel *é*, which was persistent in Polish texts of the 19th Century; the absence of *ó*, which was substituted by *u*; and consistent spelling of clusters *śrz* and *źrz*, which in Lesser Poland and Mazovia already in 16th Century had been pronounced as *śr* and *źr*, respectively. In terms of word formation, particularly prominent is the use of formant *-ny*, used to create adjectives (e.g. *granitny*, i.e. 'made of granite', which in contemporary Polish would be *granitowy*). In the field of inflection, the most visible differences are observed in declension of masculine nouns, e.g. combining the endings of masculine plural (*ojce, syny, króle*, but: *ludowie, mędrcomie*), use of the ending *-y* in non-masculine plural (*z ojcy, pomiędzy narody*). In the declension of pronouns and adjectives in non-masculine plural the predominant ending is *-emi* (*dobremi, naszymi*). In conjugation of verbs, the ending *-m* in 1st person plural is present in the works of numerous writers of the Young Poland period (cf. *przejdziem, będziemy, złączym się* in Poland's national hymn, "Mazurek Dąbrowskiego"). In terms of syntax: the use of archaic form of Latin syntax (*accusativus cum infinitivo*) and the use of other forms of grammatical cases.